

HANDMADE CERAMICS FROM ANCIENT GREEK CENTRES AT THE NORTH COAST OF THE BLACK SEA AS A SOURCE FOR STUDY OF ETHNIC AND ECONOMIC HISTORY

Presented is a collection of handmade ceramics from the clue Ancient Greek centres at the north coast of the Black Sea, namely from Tyras (North-Western region), Berezan and Olbia, and the settlements in their periphery (North region), Kulchuk and Chaika hill-fort (the North-Western Crimea), and Nymphaeum and Cytae (the Eastern Crimea). Used were the published materials, as well as collections and field material. Based on comprehensive study of handmade ceramic assemblage, 11 genetically multivendor groups of ceramics were revealed: Greek, pre-Scythian, Thracian, forest-steppe, Kizil-Koba, Scythian, Sarmatian, late-Scythian Crimean and Lower Dnipro ones, Bosporan, and North Caucasian (Alanian).

It is shown that handmade ceramics of the Greek group was owned by the Greek settlers, i.e. it was not related with aboriginal population of the Black Sea north region. This group is present in the materials of all the Ancient Greek sites during the whole period of the Ancient Greek culture development. The latter genetic groups are different for each region and reflect the peculiarities of the populations within various periods.

О.В. Шелехань

ОДНОСІЧНИЙ МЕЧ ІЗ КУРГАНУ БІЛЯ с. МИРНЕ НА ХЕРСОНЩИНІ

Проаналізовано доволі рідкісну знахідку — односічний меч із скіфського поховання 2 в кургані 2 біля с. Мирне на Херсонщині, запропоновано класифікацію таких зразків зброї та розглянуто її походження.

К л ю ч о в і с л о в а: Північне Причорномор'я, скіфи, курган, поховання, односічний меч.

У 1992 р. Краснознам'янська експедиція Інституту археології НАН України під керівництвом Г.Л. Євдокимова дослідила курганний могильник біля с. Мирне Цюрупинського р-ну Херсонської обл. Під насипом кургану 2 зафіксовано непограбоване скіфське поховання 2, яке супроводжував виразний інвентар важко озброєного воїна. Похований чоловік мав повний захисний обладунок із шоломом і щитом. Наступальна зброя складалася з двох списів, меча та сагайдака з 68 наконечниками стріл і великою залізною ворваркою (Данилко, Куприй 2006, с. 119).

У цій статті докладно розглянемо меч, згаданий у вказаній публікації побіжно, хоча ця знахідка доволі важлива для розгляду розвитку клинкової зброї скіфського часу.

Опис меча

Меч зберігається у Наукових фондах Інституту археології (рис. 1). Загальна його довжина 80,0 см; розміри клинка $64,0 \times 5,5$ за товщини

1,0 см; перехрестя — $4,9 \times 2,0$, товщина 2,5 см; руків'я — $15,5 \times 3,0$ завтовшки 1,5 см, ширина його на кінці 6,4 см, товщина 2,5 см. Меч дійшов у не найкращому стані. Клинок дуже кородований, і його форма простежується лише завдяки вчасно здійсненим консерваційним заходам. Нині кістяні накладки руків'я мають гірший вигляд ніж то подано у звіті.

Меч доволі великий і масивний, виготовлений із суцільної заготовки заліза. Хвостовик руків'я завтовшки 0,5 см є продовженням клинка. На ньому вісьмома парами залізних заклепок були закріплені пластини, вирізані з трубчастої кістки. Вони прикривають руків'я, дублюючи його форму. З однієї сторони (яка лягає у праву долоню) руків'я випукліше, з іншої — більш плоске. Товщина заклепок до 0,3 см, діаметр шляпок до 0,6 см. Перетин руків'я вказує, що шляпки заклепок були втоплені в кістяну накладку та зашліфовані врівень з пластинами. Навершя відсутнє, натомість руків'я на кінці розширене у поздовжній площині.

Перехрестя прямокутної брускоподібної форми сформоване із зігнутої навпіл заготовки,

навареної на клинок. Варто наголосити, що кістяні накладки не доходили до перехрестя, хоча на рисунках у звіті про розкопки на одній ілюстрації перехрестя прикрите пластиною, а на іншій — ні.

Клинок односичний, плавно звужений до вістря, з вигнутою спинкою та увігнутим лезом. Глибина прогину леза становить 1,5 см. У перетині клинок має форму рівнобедреного трикутника. На ньому фіксується шар деревної тліні завтовшки до 0,5 см, імовірно від піхов. Судячи із цих решток, піхви охоплювали лише клинок, а перехрестя виступало над ними.

Місце односичних мечів у типології скіфської клинкової зброї

Для чіткішого окреслення кола аналогій нашому мечу мусимо спочатку звернутися до проблеми систематики односичної клинкової зброї скіфського часу. Адже досі немає одностайності щодо її типології.

По-перше, треба визначитися, як розглядати односичні мечі, — вкупі з двосичними чи як окремий типологічний підрозділ. Перший варіант можливий, якщо ми здійснюємо класифікацію за формою руків'я. Такий підхід доцільний у тому разі, коли ставиться мета окреслити певні соціально значимі зразки церемоніальної зброї. Тоді основною ознакою є саме руків'я — елементи його конструкції, особливості оздоблення коштовними металами, сюжети декору та ін. Завдяки такому підходу можна окреслити естетичні вподобання кочової аристократії та водночас говорити про статусний характер церемоніальної зброї, а в підсумку — про певну соціальну позицію її власника (Алексеев 2006, с. 43; Skory, Chochorowski 2010, p. 267).

Але можливий інший підхід. Тут варто нагадати, що дослідники розглядають односичні мечі як запозичений скіфами елемент. Вперше до проблеми походження односичної клинкової зброї в цьому середовищі звернувся В. Гінтерс, який припускав, що вона з'явилась у скіфів під впливом античної або латенської культур (Ginters 1928, S. 36). Згодом до його думки приєдналася А.І. Мелюкова, хоча наголошувала, що екземпляри з Північного Причорномор'я не були механічними копіями античних форм і відрізняються самотутністю. Зазначимо, що дослідниця не внесла їх до своєї типології, а розглядала як окрему групу мечів (Мелюкова 1964, с. 59). Однак пізніше, аналізуючи старожитності Подністер'я, вона висунула припущення, що односичні мечі з'явилися у скіфів у IV ст. до н. е. під впливом махайри іл-

лірійського типу або балканських бойових ножів (Мелюкова 1979, с. 199—200).

У 1980-і рр., з опрацюванням подальших надходжень, були висунені нові пропозиції. В.Є. Максименко, досліджуючи культуру сарматів Нижнього Дону, припускав, що односичні мечі з'явилися там під впливом кавказьких бойових ножів (Максименко 1983, с. 150). Натомість В.П. Копилов і С.Ю. Янгулов, аналізуючи односичні екземпляри із Єлизаветівського могильника, розміщеного також біля дельти Дону, дійшли іншого висновку. Вони звернули увагу, що через відсутність тоді ранніх зразків односичної зброї А.І. Мелюкова датувала появу їх IV ст. до н. е. та пов'язала з балканським впливом. Натомість нині можна стверджувати, що односичні клинки з'явилися у кочовому середовищі ще в архаїчний час внаслідок еволюції скіфських бойових ножів, відомих у лісостепових пам'ятках (Копылов, Янгулов 1987, с. 82).

Приблизно тоді ж С.В. Махортих припустив, що основою для формування односичної зброї на Північному Кавказі також були місцеві архаїчні кинджали та мисливські ножі. На думку дослідника, лише з V ст. до н. е. на їхню форму могло дещо вплинути знайомство з імпортованими античними махайрами (Махортих 1991, с. 93). Але варто відзначити, що висновки дослідника стосуються лише розвитку озброєння вказаного регіону.

Згодом І.В. Бруяко в низці публікацій розширив докази та укріпив аргументацію прибічників балканської версії походження односичних мечів. Дослідник також припускав наявність двох центрів, з яких на територію Скіфії могла поширитися така зброя, — Балкани та Кавказ. Вплив першого він проілюстрував серією виробів із скіфських могильників пониззя Дунаю (Бруяко 1989, с. 29). Але в іншій роботі, що вийшла того ж року, автор чітко стверджує, що поширення односичних мечів у Північно-Західному Причорномор'ї відбувалося під безпосереднім впливом фракійських племен. На відміну від попередників, дослідник вважає, що початок цього процесу намітився ще в V ст. до н. е. (Бруяко 1989а, с. 69).

Типологія односичних мечів із скіфських пам'яток

З огляду на сказане, вважаємо за доцільне віднести двосичні та односичні мечі до різних типологічних груп (класів). Таким чином, підтримуємо тих дослідників, які саме форму клинка вважають головним елементом для класифікації клинкової зброї скіфського часу (Бруя-

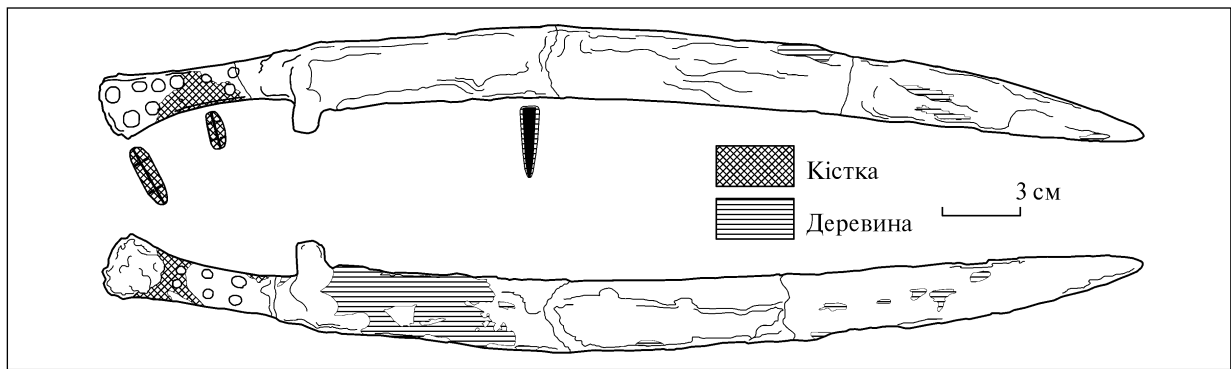

Рис. 1. Мирне. Меч з поховання 2 кургану 2

ко 1989а, с. 69; Редина 1999, с. 223; Ворошилов 2007, с. 17; Лукьяшко 2014, с. 252). За такого підходу в обох класах будуть наявні екземпляри з однаковою конструкцією руків'я, яке в цьому разі відходить на другий план і відіграє головну роль у розв'язанні питань хронології, соціальної стратифікації та ін.

Поклавши в основу типології конструкцію клинка, додамо, що клас односичної зброї доцільно поділити на підкласи. Відомі нині скіфські односичні екземпляри демонструють практично всі можливі конфігурації клинка, а саме, у вигляді рівнобедреного, прямокутного або увігнутого трикутника, з плавно звуженим вістрям, типу махайри та ін. Через це подальша деталізація різновидів за формою клинка призведе до надмірного ускладнення класифікації. Через це, на нашу думку, варто обмежитися виділенням двох підкласів: 1) з прямим профілем і 2) з вигнутим профілем (див.: Бруяко 1989, с. 29). Такий поділ зумовлений певними розбіжностями в способі їхньої дії, на чому зупинимося далі.

Наступним кроком пропонуємо поділ на культурні типи. За характерними рисами руків'я, що будуть перехресуватися в підкласах, виділяємо два типи (рис. 2).

Перший тип — односичні мечі з простим руків'ям, морфологія якого суттєво відрізняється від скіфських екземплярів. Зазвичай вироби цього типу не мають навершя. Замість нього інколи може бути трапецієподібне розширення на кінці руків'я. Воно часто оздоблене накладками з органічного матеріалу. За наявності перехрестя воно прямокутне. До запозичених мечів можна також долучити невелику серію знахідок із пониззя Дунаю, які вирізняються клепаєм руків'я.

Другий тип — односичні мечі з руків'ям, прикметним кинджалам скіфського типу, що становлять так зв. гібридний тип. Наголосимо, що поняття «гібридний тип» (див.: Vasiliev 1980, р. 133) можна застосовувати не лише до архаїч-

них кинджалів з території Середньої Європи. Так само можна назвати й односичні пізньоскіфські мечі з овальним навершям і руків'ям типу Чортмлик (див.: Топал 2014, с. 129), хронологічний проміжок між якими та давнішими заповнюється з надходженням нових знахідок (Бессонова, Недопако 2013, с. 113).

Важливо, що переважна кількість екземплярів другого типу представлена церемоніальними зразками. Очевидно, лише стосовно них буде правомірною думка А.Ю. Алексеева, що односичні мечі не мали практичного призначення (Алексеев 2006, с. 53), а коштовні вироби підкласу I типу 1, за вдалим висловом М.В. Гореліка, є нічим іншим, як «половинкою двосичного меча» (Горелик 1993, с. 40). І навіть перехрестя цих виробів є половиною традиційного псевдотрикутного перехрестя.

Нині відомо 9 екз. таких церемоніальних мечів, датованих другою половиною IV ст. до н. е. (рис. 2, 18–22, 24–27). Вони неодноразово були предметом ретельного дослідження (Гребенников 1987, с. 148; Алексеев 2006, с. 43; Гуляев 2009, с. 147; Skory, Chochorowski 2010, р. 267; Топал 2014, с. 143). Тож не будемо ще раз зупинятися на їх розгляді.

Однак наголосимо, що односичні мечі без коштовного оздоблення що першого, що другого типів є пересичними зразками озброєння із звичними функціями, що підтверджується даними металографічного аналізу (Бессонова, Недпако 2013, с. 119). Тож не можна погодитися з дослідниками, які вважають їх культовими і ставлять в один ряд з парними бронзовими ножами (Максименко 1983, с. 150). Адже знахідки пари односичних мечів (Сладковка) або односичного кинджала із двосичним мечем (Софіївка), на нашу думку, вказують на утилітарну їх функцію. Відомі також випадки, коли в супроводі поховання воїна поєднувалися довгий меч і короткий кинджал, як, приміром, Старша Могила (Іллінська 1951, с. 196), кур-

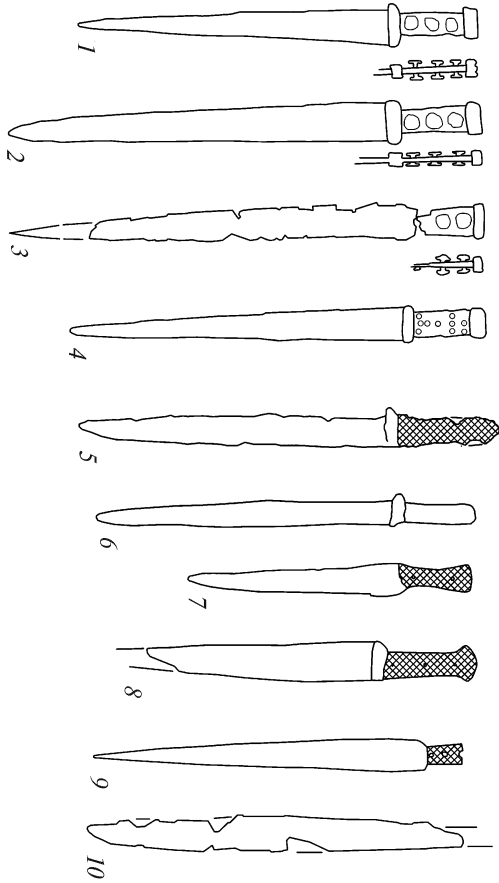
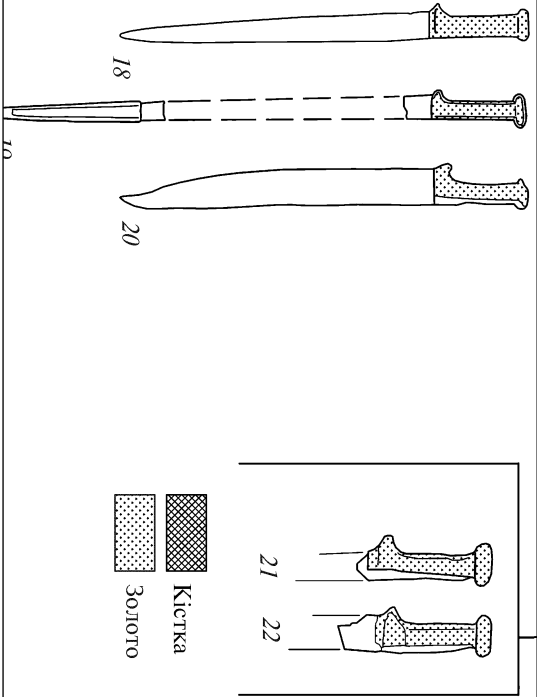
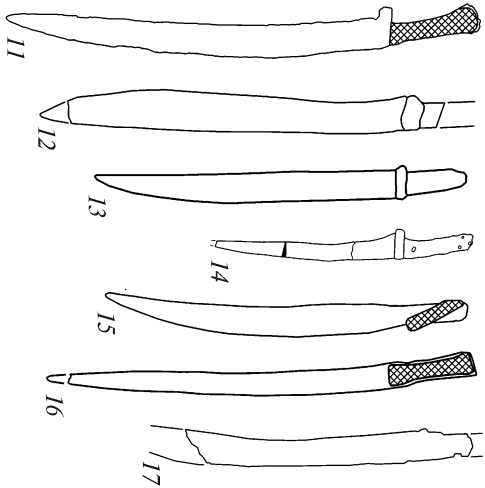
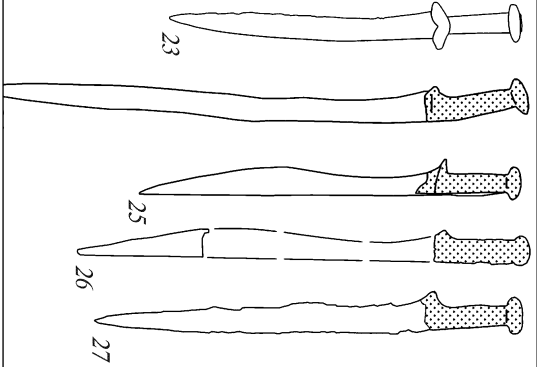
Підклас III	Тип 1, привнесені мечі	Тип 2, гібридні мечі
Підклас I, з прямим профілем		
Підклас 2, з увігнутим профілем		

Рис. 2. Типологія односторонньої зброї скіфського часу з території Північного Причорномор'я: 1–3 — Чауш; 4 — Миколаївка II; 5 — Круглик; 6, 13 — Єлизаветівський могильник; 7, 8 — Мамай-Гора, кургани 23 і 137; 9 — Плавні, курган 24; 10 — Широке II, поховання 35/2; 11 — Мирне, поховання 2/3; 12 — Абрамівка; 14 — Софіївка; 15 — Сладковка, курган 25; 16 — Миколаївка, поховання 1; 17 — Бутори, поховання 13/2; 18 — Три Брати (Піски), курган 9; 19 — Капітанівка, курган 487; 20 — Мала Лепетиха; 21 — Новоолександрівка-Богачівка, поховання 5/3; 22 — Керч; 23 — Мотронине; 24 — Соболева Могила; 25 — Шульговка; 26 — Чортомлик; 27 — Велика Рижанівка

ган 13 біля Кириківки (Мелюкова 1964, с. 46), курган 19/21 групи II Нікопольського некрополя (Граков 1962, с. 66). Подібна практика відображена й на антропоморфних стелах з Медеро і Томаківки (Ольховский 2005, рис. 87, 89). Два довгі мечі знайдено в кургані 16 біля Нартана (Махортых 1991, с. 56).

Аналогії мечу із Мирного

З огляду на сказане, коло аналогій мечу із Мирного можна зв'язати до екземплярів типу 1 підкласу II. Аналогічний за формою короткий кинджал походить із розвіяного кургану біля с. Софіївка (рис. 2, 14). На жаль, автор публікації не вказала, чи були на його руків'ї накладки (Іллінська 1968, с. 160). Але подані на рисунку округлі випуклини можна сприймати як рештки заклепок, що вказують на обкладку руків'я. Нині цей курган датують третьою чвертю V ст. до н. е. (Бессонова, Недопако 2013, с. 115).

Меч з розширеним вістрям на зразок махайри виявлено в кургані біля с. Абрамівка (рис. 2, 12). Автори публікації датували комплекс V ст. до н. е. та обережно натякали на схожість цього меча до античних виробів (Медведев, Ефимов 2001, с. 209). Але попри фрагментованість цієї знахідки вцілілі на перехресті заклепки уможливають віднести меч з Абрамівки до виробів кола Мирного.

Із Єлизаветівського могильника (рис. 2, 6, 13)¹ у дельті Дону походить серія односічних мечів (6 екз.), що більшою чи меншою мірою подібні до меча із Мирного. Дослідник пам'ятки зазначає, що некрополь почав функціонувати в першій чверті V ст. до н. е. (Копылов 2000, с. 164).

Подібний меч, але без перехрестя, відомий з кургану 25 Сладковського могильника. Його клинок теж має форму вигнутого трикутника, а пряме руків'я оздоблене кістяними накладками (рис. 2, 15). За античною керамікою та коштовними виробами поховання було датоване V ст. до н. е. (Максименко 1983, с. 42, 149). Надалі дата його була уточнена до останньої третини вказаного століття (Бессонова, Недопако 2013, с. 121). Однак є й інший погляд на датування цього комплексу. Зокрема, І.І. Марченко, орієнтуючись на аналогію сіроглиняній амфорі із кургану Баби відносить його до першої половини IV ст. до н. е. (Марченко 1996, с. 59), з чим надалі погодився й С.І. Лук'яшко (Лук'яшко 2014, с. 252). Особливості сагай-

дачних наборів з кургану 25 Сладковського могильника також підтверджують правомірність пізнішої його дати. Але наявність базисних наконечників стріл указує, що верхня межа, схоже, не підніметься пізніше першої чверті IV ст. до н. е.

Подібні до Мирного знахідки відомі й на західній периферії Європейської Скіфії. Схожість за формою клинка та руків'я демонструє меч з кургану 1 біля с. Миколаївка. Єдина відмінність полягає у відсутності перехрестя (рис. 2, 16). Поховання, з якого походить цей меч, за античною керамікою датується другою половиною IV ст. до н. е. (Мелюкова 1979, с. 68, 177, табл. VII). Як аналогію цьому виробу А.І. Мелюкова слушно вказувала кинджал із Севтополя (рис. 3, 10). Останній за формою руків'я, розширеного на кінці, дуже подібний до меча із Мирного (див.: Дмитров 1957, рис. 16).

Схожий вигляд має кинджал з кургану 1 некрополя Ніконія (рис. 3, 11). Окрім кістяних накладок на руків'ї, його та меч з Мирного поєднує характерне розширення на кінці руків'я замість навершя. Автор публікації датував знахідку другою половиною IV ст. до н. е. та вбачав у ній суто фракійський елемент озброєння (Бруйко 1989а, с. 68).

Меч із масивним клинком відомий з поховання 2 кургану 13 біля с. Бутори (Синика, Разумов, Тельнов 2013, с. 76). Але через фрагментованість виробу можна лише сказати, що клинок загнутий тільки на рівні вістря (рис. 2, 17). За сагайдачним набором і сіроглиняним кухлем це поховання датується першою половиною IV ст. до н. е.

До того ж хронологічного горизонту відносяться так само мечі з прямим односічним клинком, виділені в перший тип. Меч з кургану 1 в ур. Круглик (рис. 2, 5) доволі близький до нашого за конструкцією руків'я. За публікацією, на руків'ї були дерев'яні пластини з шкіряною підкладкою (Добровольський 1949, с. 188). За скромним сагайдачним набором комплекс можна датувати V ст. до н. е.

Два мечі, датовані IV ст. до н. е., відомі за матеріалами могильника Мамай-Гора. Але то проблематично. Один — короткий кинджал з кургану 23 (рис. 2, 7) — так датовано за відсутності інших надійних хроноіндикаторів (Андрух, Тошев 1999, с. 134; Андрух 2000, с. 116). Для другого — короткого меча із поховання 8 у кургані 137 (рис. 2, 8) — контекст не вказано (Андрух 2000, с. 116, рис. 5, 4). З невідомих причин цей курган не потрапив до загальної публікації могильника.

¹ На рисунку наведено лише два найінформативніші екземпляри.

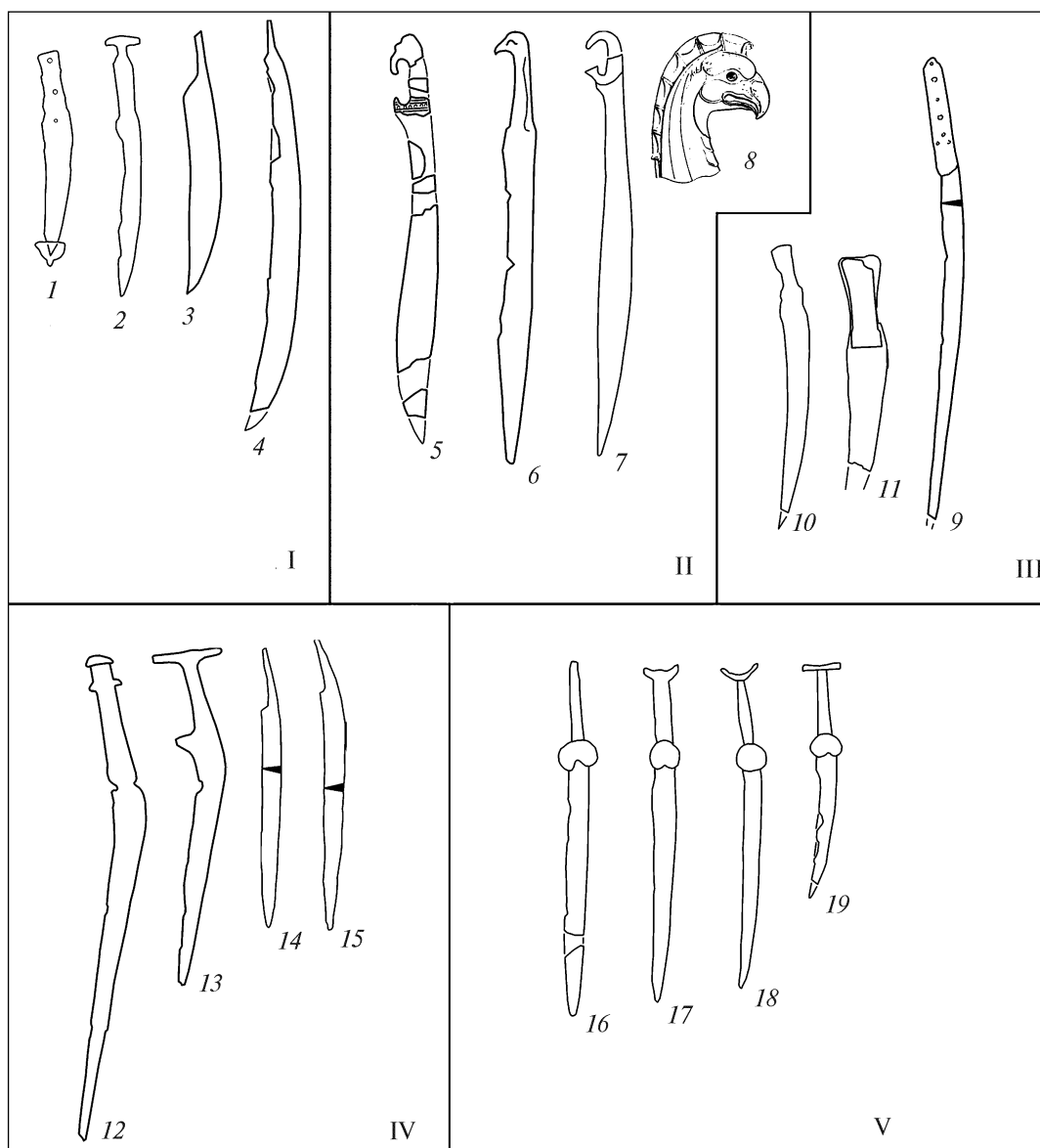

Рис. 3. Можливі прототипи мечів типу Мирне: I — Кавказ (1, 2 — Тлі, поховання 258 і 103; 3 — Кизил-Кала; 4 — Луговий могильник, поховання 2); II — античні зразки (5 — Големата Могила; 6 — Луговий могильник, поховання 56; 7 — Керч; 8 — третій Семибратній курган); III — мечі північнобалканського (фракійського) кола (9 — Гогошу; 10 — Севтополь; 11 — Ніконій); IV — махайри та бойові ножі іллірійського типу (12 — Балта-Верде; 13 — Софронієво; 14, 15 — Феріджеле); V — архаїчні гібридні зразки із Карпатського басейну (16 — Дьендеш; 17 — Куртя де Арджеш; 18 — Беїца; 19 — Тісабод-Баб)

Вцілів незадовільно, через що мало інформативний, односічний клинок, який походить з поховання 2 в кургані 35 могильника Широке II (рис. 2, 10). Те само можна сказати й про вщент пограбоване поховання (Черненко, Бунятян 1977, с. 54).

Із пониззя Дунаю відомі оригінальні мечі з односічним клинком у формі рівнобедреного трикутника. Із могильника Чауш опубліковано два такі прямі мечі з брускоподібним навершям і перехрестям з курганів 12 і 15 (Сунічук 1985, с. 41). Окрім самотньої форми клинка, вони вирізняються й великими заклепками (рис. 2,

1, 2). Хоча в публікації не знайдемо докладного опису зброї, наявність заклепок на руків'ї, найвірогідніше, вказує на накладки із органічного матеріалу. За супроводом поховань, насамперед сагайдачними наборами, обидва мечі датуються V ст. до н. е.

Згодом Є.Ф. Редіна вказала, що загалом з цього могильника відомо сім односічних мечів, але проілюструвала тільки ще один — з кургану 22 (рис. 2, 3), оскільки решта, за словами дослідниці, представлена неінформативними екземплярами (Редіна 1999, с. 223). Ймовірно, він також відноситься до V ст. до н. е.

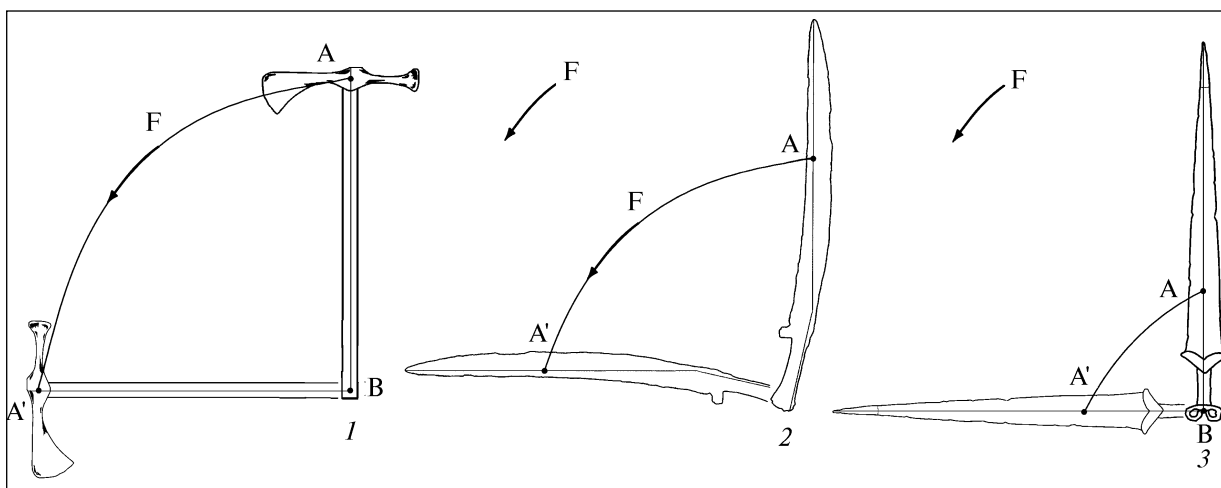

Рис. 4. Реконструкція траєкторії рубального удару різними видами зброї: 1 — сокирою; 2 — односічним мечем; 3 — двосічними мечем (F — вектор прикладання сили; $A-A'$ — рух центру ваги)

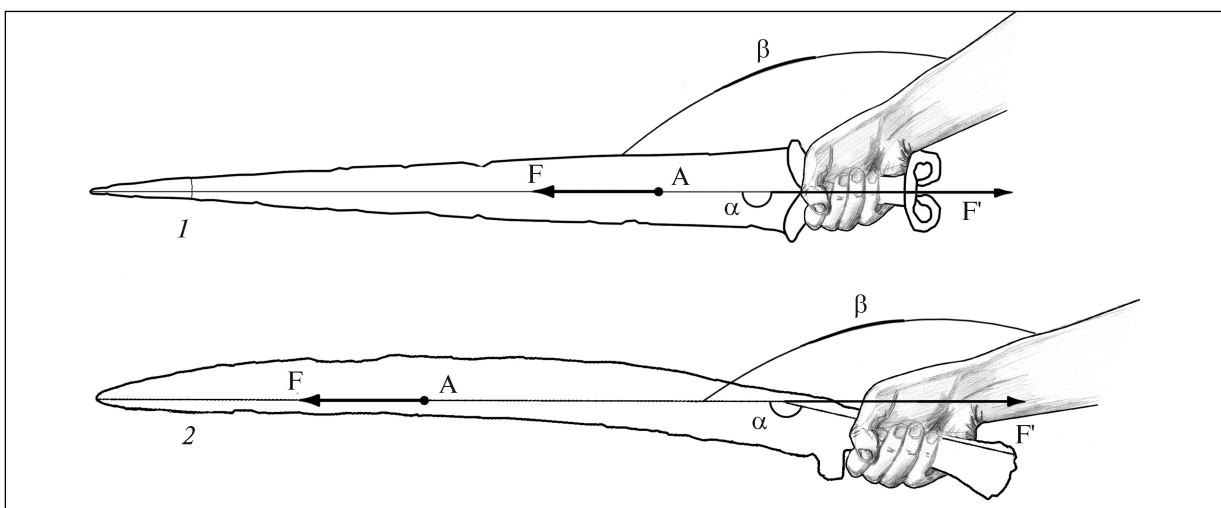

Рис. 5. Реконструкція траєкторії уколу: 1 — двосічним мечем; 2 — односічним мечем (A — центр ваги меча; F — сила, прикладена до уколу; F' — сила спротиву; α — кут між руків'ям і клинком; β — кут між клинком і рукою)

У кургані 24 могильника Плавні, датованого серединою IV ст. до н. е., знайдено меч з трикутним прямим клинком, схожим на попередні (рис. 2, 9). Але його руків'я більше подібне до однотипних виробів (Сунічук, Фокеєв 1984, с. 124).

Варто також згадати двосічні мечі з накладками з органічного матеріалу на руків'ї. Найближчим за цією ознакою до виробу із Мирного є меч з кургану 489 біля с. Макіївка, на якому кістяні накладки дублюють форму руків'я (Петренко 1961, с. 70). Інші приклади такого оздоблення представлені ажурними накладками, що, крім утилітарної, виконували декоративну функцію. В роботі А.Ю. Алексєєва згадуються три такі вироби — другий меч з «Першого» кургану біля Шульговки, а також мечі з кургану 4, поховання 2 біля Білозерки та з кургану побли-

зу с. Дудчани. Вказані екземпляри відносяться до IV ст. до н. е. (Алексєєв 2006, с. 57). Ще одна знахідка — із поховання 2 в кургані 19/21 групи II Нікопольського некрополя — належить до того ж часу (Граков 1962, с. 66).

Хронологічна позиція меча із Мирного

Як бачимо, хронологічний діапазон побутування мечів типу Мирного в колі скіфських старожитностей доволі широкий. Але вироби першого типу більше прикметні похованням V ст. до н. е. Натомість екземпляри, віднесені нами до другого типу (представлені, головним чином, парадними зразками), переважно трапляються в пам'ятках IV ст. до н. е.

Автори публікації датували поховання 2 кургану 2 біля с. Мирне першою половиною — серединою V ст. до н. е. Головною підставою для

того став вміст сагайдачного набору — накопичувач стріл і велика ворварка, аналогії яким дослідники вбачали в похованні кургану 16 біля Вишнівки (Данилко, Куприй 2006, с. 124; публікацію див.: Колотухин 2000, рис. 2).

На нашу думку, дата цього поховання тяжіє до другої чверті вказаного століття. Адже, хоча великі ворварки входять у побут з другої половини VI ст. до н. е., найраніші такі (Вишнівка, Вітова Могила) мають напівсферичну форму, а ворварка із Мирного — зрізаноконічна, що може вказувати на дещо давнішу її хронологічну позицію. Загалом же склад сагайдачного набору (Евдокимов 1992, рис. 7) стоїть ближче до таких комплексів, як Новорозанівка поховання 1 у кургані 1 та Аджигол 1G (Мурзин 1984, рис. 25).

Використання невеликих зрізаноконічної форми ворварок у захисному обладунку зближує поховання 2 кургану 2 біля с. Мирне з могилами воїнів у кургані 1, поховання 1 Новорозанівки (Шапошникова, Ребедаєло 1977, рис. 3), кургані 13, поховання 1 цвинтаря Перещепине (Мурзин і др. 1998, рис. 11; Махортьх 2012, с. 151) і кургані 2 Гладківщини (Григорьев 1994, рис. 4).

Тож меч з Мирного серед подібних видається одним з найдавніших. Ця знахідка цілком вписується в загальну картину поширення односічної зброї у Північному Причорномор'ї. Її можна окреслити таким чином. У першій половині V ст. до н. е. в середовищі кочовиків з'являються нечисленні бойові односічні мечі типу 1. Але вони не набули значного поширення та надалі побутували, головню, як церемоніальна зброя типу 2 (або мечі типу Шульговка за: Топаля 2014, с. 143). Якщо руків'я перших має нехарактерний для скіфських мечів вигляд, то в других виготовлене за прийнятою у скіфів схемою.

Припускається, що поширення коштовних однолезових мечів відбувалося через прагнення варварської аристократії мати на озброєнні імітацію престижних античних зразків (Алексеев 2006, с. 53). Загалом зростання в IV ст. до н. е. частки нефункціональних (престижних) церемоніальних виробів відбувалося на тлі погіршення якості скіфських мечів (Гребенников, Недопако 1984, с. 127; Шрамко 1991, с. 72). Симптоматично, що занепад зброярства відбувався разом із стрімким скороченням ареалу скіфського угруповання (Топаля 2014, с. 150).

Походження скіфських односічних мечів

Окресливши особливості розвитку односічної зброї у скіфів, повернемося до проблеми її походження. На рис. 3 представлені екземпляри,

які дослідники наводили як можливі її прототи. Але типологічний і хронологічний аналіз спонукає нас відмовитися від кавказьких архаїчних односічних клинків (рис. 3, I) як прототипу скіфської такої зброї V—IV ст. до н. е.

Також спостерігаємо суттєву відмінність скіфських односічних мечів від античних махайр, передусім, за конструкцією руків'я (рис. 3, II). Сказане особливо стосується знахідок з Керчі та Семибратнього кургану 3 (Соколовський 1954, с. 32). Решта знахідок, які дослідники вважають махайрами, відомі лише за уламками клинка — Ольвія (Русяева, Черненко 1980, с. 102) та Вищестеблівська 11 (Грицик 2004, с. 105). Тож лише ймовірно їх можна віднести до античних виробів.

Безпосередні витоки односічних мечів першого типу ми схильні вбачати в північнобалканських зразках Північно-Західного Причорномор'я (рис. 3, III), на чому наголошували й інші дослідники (Мелюкова 1979, с. 199; Бруяко 1989а, с. 69; Бессонова, Недопако 2013, с. 119). Єдине зауваження щодо озвученої думки стосується хронологічного розподілу односічних клинків. Якщо екземпляри типу Мирного (Круглик, Сладковка, Софіївка) фіксуються в похованнях степової смуги ще від V ст. до н. е., то основні аналогії, за якими доводили їх «фракійське» походження, датуються IV ст. до н. е. (Севтополь, Ніконій). Тож, на нашу думку, не варто забувати про значну подібність односічних мечів і бойових ножів V—IV ст. до н. е. Поява останніх наприкінці VI ст. до н. е. власне передувала впровадженню аналогічних мечів. Можливо, побутування таких ножів і стало однією з передумов запозичення односічних мечів².

Додамо, що припущення А.І. Мелюкової про можливий паралельний вплив махайри іллірійського типу та іллірійських бойових ножів вважаємо недостатньо аргументованим. Адже перші суттєво раніші за екземпляри типу Мирного та в типологічному сенсі відрізняються за загальним обрисом клинка та наявністю брускоподібного наверхшя (рис. 3, IV). Другі, тобто іллірійські бойові ножі, не можна вважати прототипом через таку характерну рису як черешкову основу руків'я (рис. 3, 14, 15). Що ж до «гібрид-

² Оздоблення руків'я бойових ножів кістяними накладками фіксується з кінця VI ст. до н. е. На архаїчних екземплярах (Реп'яхувата Могила, поховання 2; Бобриця, курган 40; Бересняги, курган 6; Західний Більськ, зольник 28 та ін.) не зафіксовано органічних пластин. Натомість кінець їхнього руків'я міг бути оформлений у звіриному стилі. Але аналіз бойових ножів — то інша тема.

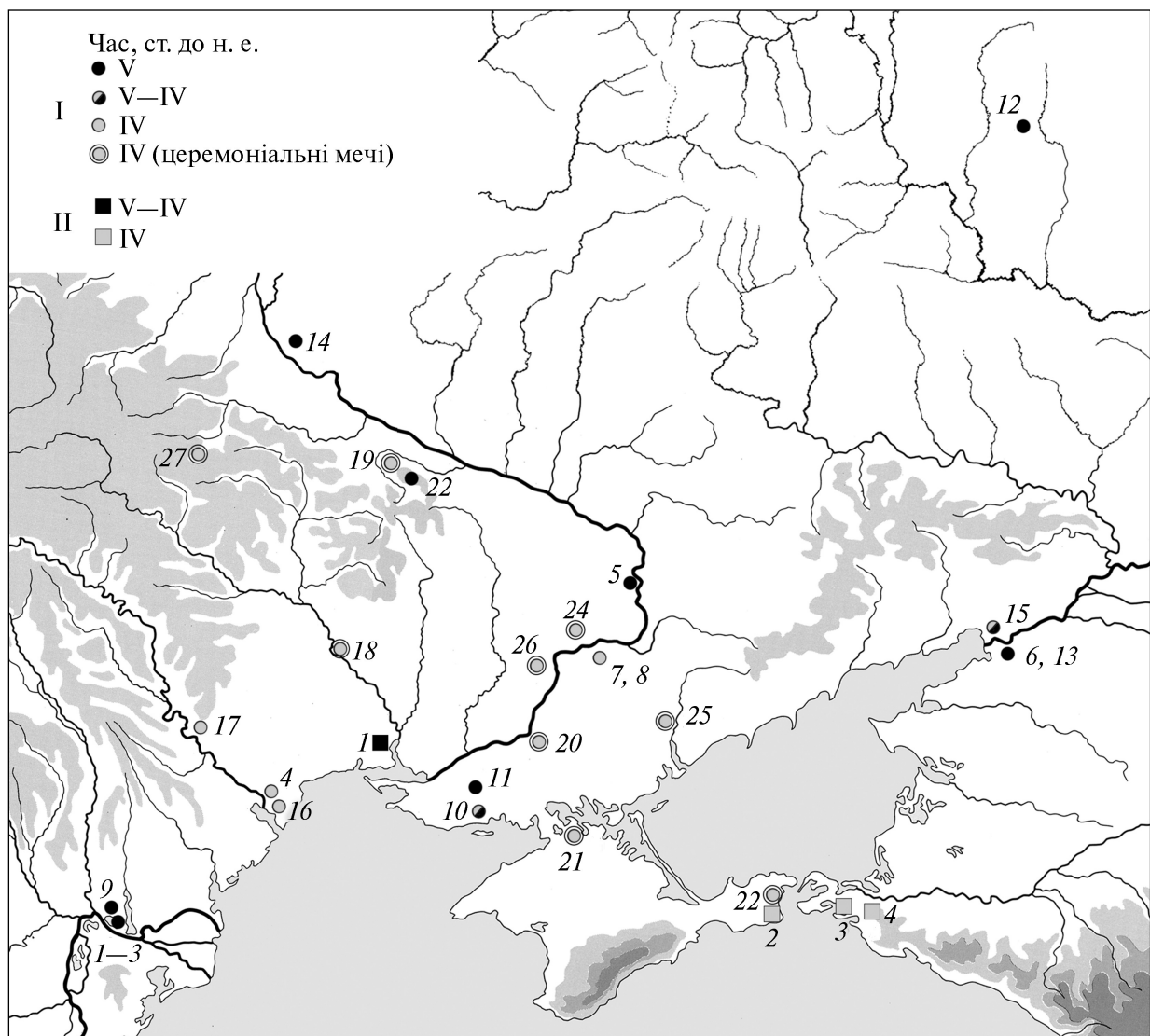

Рис. 6. Карта поширення одностічних мечів у Північному Причорномор'ї: I — зразки першого та другого типів (нумерація відповідає позиціям на рис. 2); II — знахідки античних махайр (1 — Ольвія; 2 — Керч; 3 — Вишестеблівська 11; 4 — третій Семибратній курган)

них» мечів другого типу (рис. 3, I), то вважаємо доцільним пристати до думки, що лінія їхнього розвитку має витoki в архаїчних формах Карпатського басейну (Скорый 1983, с. 5; Бруяко 2005, с. 281; Бессонова, Недопако 20013, с. 119).

Бойова функція одностічних мечів

Ще один аспект, на який звернемо тут увагу, це бойова функція одностічних мечів. Звичайно, в реальному бою ситуативність практичного застосування зброї майже необмежена. Але основні конструктивні особливості певного різновиду озброєння прямо обумовлюють його основну функцію (Назаров 1986; Kontny 1998, с. 388). Пошуки в цьому напрямі можуть підтвердити формальні побудови в площині класифікації. Нижче спробуємо показати відмінність одно- та двостічних мечів на основі ана-

лізу способів дії такої зброї, що проілюструємо також антропологічним матеріалом. Адже простежується різка несхожість травм черепа у спільнотах з відмінним набором озброєння.

Як відомо, холодна зброя ближнього бою має два основні конструктивні елементи: так зв. робочу частину, призначену для ураження цілі, — в нашому разі клинок, друга складова — руків'я — призначена для маніпуляції (Худяков 1979, с. 187). На рис. 4 наведено приклади ефективності рубального удару різними видами скіфської зброї. Типово рубальною зброєю є сокира (рис. 4, 1; літерою А позначено центр ваги, а позначкою АА' — траєкторію руху). За нанесення удару вектор прикладання сили F тут повністю збігається з траєкторією руху центру ваги АА'. Водночас держак слугує достатньо потужним важелем АВ для нанесення удару.

Для цього знаряддя ККД рубального удару найбільший (Желиговский 1936, с. 138; Горелик 1993, с. 41). Летальні наскрізні травми від такої зброї дослідники неодноразово фіксували на верхній частині черепа серед популяцій бронзової доби (Кубарев 1987, с. 65; Рыкун 1999, с. 151; Медникова, Бужилова 2005, с. 162).

Черепні травми серед населення, в озброєнні якого переважали мечі, фіксуються не тільки на верхній частині черепа, а й на лицевому його відділі (Скорий та ін. 1999, с. 98; Перерва 2002, с. 141; Бужилова 2005, с. 197; Бородовский и др. 2010, с. 39; Гречко, Шелехань 2012, с. 118). Окрім того, для скіфського часу маємо комплексний аналіз травм середньодонського населення. Згідно з ним, у цій популяції спостерігається значний відсоток поранень саме лицевої частини (Добровольская 2013, с. 33).

Неважко помітити, що удари, завдані клинковою зброєю, значно менші за ступенем проникнення та враження ніж травми від ударних знарядь. Адже конструкція меча зовсім інша (рис. 4, 3), і інерція замаху ним менша ніж сокири. Важіль АВ такої зброї мінімальний. Основним важелем в ударі буде рука, через що точки вектору прикладання сили розміщуються на рівні руків'я. Тож завдати рубального удару такою зброєю можна, передусім, за рахунок масивності клинка (Скорий 1981, с. 84; Симоненко 1984, с. 129; Назаров 1986, с. 102).

Але значна універсальність, функціональність і варіативність використання клинків призвели до переваги їх у скіфському озброєнні. Тож мечі та кинджали розповсюджувалися так швидко, як на те були спроможні давні металурги (Горелик 1993, с. 30).

Порівнявши типову древкову та клинкову зброю, бачимо, що односічні мечі зацентровані більше на рубальну функцію (рис. 4, 2). Вони масивніші через більшу площу поперечного перетину. Водночас увігнутий клинок підвищує ККД рубального удару. Адже центр ваги зміщений уперед і ближче до вістря, через що при замаху він має більшу траєкторію та інерцію руху. Особливо це стосується клинків з масивним розширеним лезом.

Наведена обставина також додає ваги на користь балканської теорії походження односічної зброї у Північному Причорномор'ї. Адже саме європейські майстри здавна виготовляли мечі з центром ваги в останній третині клинка. Саме через це бронзові гальштатські мечі з лавролистим клинком справедливо вважають попередниками класичних махайр античного зразка (Snodgrass 1964, p. 100; Бруяко 1989а, с. 68).

Загалом виражена рубальна функція меча з Мирного вкупі з солідною його довжиною може вказувати на те, що його власник найімовірніше був вершником (див.: Скорий 1981, с. 19; Горелик 1993, с. 40). Про ефективне використання увігнутих мечів вершниками повідомляють античні автори. Ксенофонт у творі «Про кінноту» відносив їх до кавалерійського озброєння: «Для враження супротивника ми віддаємо перевагу махайрі, а не ксіфосу, адже для вершника з висоти зросту удар копісом зручніший, ніж ксіфосом» (XII, 11). Тіт Лівій у відомій праці з історії Риму, описуючи завоювання римлянами Македонії, згадує про наслідки використання махайр: «...побачивши тіла, понівичені іспанськими мечами, руки, відрубані одним ударом, відрубані голови, нутрощі, які випали назовні, та багато іншого так само жахливого й огидного, воїни Филипа жахнулися тому, з якими людьми й проти якої зброї доведеться їм мати справу» (31, 34).

Різниця між односічним і двосічним мечем буде відчутною і в пішому бою. Про таку ситуацію варто нагадати, оскільки вершники ранньозалізної доби часто брали участь у бою як піші (Горелик 1993, с. 21). У цьому разі відмінність між мечами з прямим та увігнутим клинком полягає, передусім, у техніці ураження супротивника — уколом. По-перше, при уколі двосічним мечем з прямим руків'ям зворотна сила спротиву F' (рис. 5, 1) буде тиснути через перехрестя на кисть і поглинатися кистьовим суглобом (Шелехань 2013, с. 48). Якщо руків'я розташоване під кутом до клинка, зброя має більший упор у долоню (рис. 5, 2), завдяки чому зв'язка рука—меч стає стабільнішою при нанесенні уколу.

По-друге, в маніпуляції клинковою зброєю між лезом і рукою утворюється кут, який обмежується рухливістю кистьового суглоба. Через це прямий укол можна нанести лише нижче рівня грудей, а уколи в голову та шию — тільки знизу та збоку³. Це припущення підтверджується антропологічними даними. У згаданих

³ У цьому твердженні ми відштовхуємося від того, що скіфські воїни, найвірогідніше, не застосовували фехтувальний захват руків'я. Від звичайного він відрізняється тим, що великий палець не охоплює руків'я, як зображено на рис. 5, а лежить поверх нього, упираючись подушечкою в перехрестя. Такий спосіб дозволяє тримати клинок пряміше, хоча й зменшує силу кисті за рахунок відведення протиставленого пальця. Про використання скіфами звичайного захвату свідчить, зокрема, зображувальна традиція (Манцевич 1978, с. 73; Моруженко 1992, рис. 7; Русяєва 1997, с. 51, рис. 4). Широке перехрестя та наверх, а також масивний клинок скіфських мечів і кинджалів зменшують варіанти їх тримання до мінімуму.

праці М.В. Добровольська відзначає поширення ударів у лицеву частину, нанесених знизу вгору (Добровольская 2013, с. 33).

Якщо ж клинок увігнутий, то кут α між вістрям і руків'ям зменшується, що уможливорює прямі уколи вище. Ця обставина певною мірою розширює можливості ураження голови, що, найвірогідніше, призводить до втрат супротивника (Бужилова 2005, с. 197).

Отже, односічна клинкова зброя з увігнутим клинком демонструє низку переваг порівняно з мечами скіфського часу з прямим клинком. Мечем з кривим лезом можна було нанести ефективніший рубальний удар. Водночас його конструкція давала ширше поле для маневру, аби вколоти в голову.

Але така зброя мала й певні недоліки. Вказані тонкощі конструкції увігнутого односічного клинка справляли певний вплив на техніку бою та вимагали більшої майстерності у володінні зброєю, через що, ймовірно, вони й не набули значного розповсюдження в середовищі скіфів (рис. 6). Ще однією перепорою на шляху поширення їх могла бути залежність форми меча від конструкції захисного обладунку (Горелик 1993, с. 28). Якщо мечі типу Мирного надавали неабиякий простір для ураження верхньої частини тіла, то в пішому бою таким практично неможливо було завдати ефективного удару по корпусу воїна знизу догори. А якщо пригадає-

мо, як розміщувалися пластини й луски панцира, то зрозуміло, що вразити таким мечем знизу було тим паче проблематично. Так само знижувалась ефективність ураження відкритих знизу суглобів, особливо паху.

За сукупними даними воїн з поховання 2 із кургану 2 біля с. Мирне видається представником «дружинного» стану, тобто вільним елітним воїном, але не шляхетного походження. Хоча в похованні не зафіксовано ні офіри коня, ні деталей кінської вузди, набір озброєння цілком прикметний для поховань скіфських дружинників степової смуги (Черненко 1971, с. 36; 1992, с. 101). Таким чином, поховання цього чоловіка стоїть в одному ряду з могилами воїнів з Гладківщини, Новорозанівки, Дніпрорудного та Перещепинського некрополя.

Історичне тло, на якому міг пройти його життєвий шлях, ще раз підтверджує наші висновки. Це — час початку активних контактів скіфської верхівки з фракійськими племенами Подунав'я, що налагодилися із закінченням скіфсько-перської війни. Зіткнення скіфів-кочовиків з фракійцями відображено в пасажі Геродота про війну Спаргапіфа та Аріапіфа, що скінчилася загибеллю останнього (Алексеев 2003, с. 220—221). Можливо, саме учасники цих подій з боку Балкан принесли в середовище Причорноморських степів нові зразки озброєння на кшталт меча із Мирного.

Алексеев А.Ю. Хронография Европейской Скифии. — СПб., 2003.

Алексеев А.Ю. Акинак или махайра? (Мечи из раскопок Н.И. Веселовского у с. Шульговки в 1891 г.) // Древности скифской эпохи. — М., 2006. — С. 43—65.

Андрух С.И. Могильник Мамай-Гора в Нижнем Поднепровье // Скифы и сарматы в VII—III вв. до н. э. — М., 2000. — С. 110—119.

Андрух С.И., Тощев Г.Н. Могильник Мамай-Гора. — Запорожье, 1999. — Кн. I.

Бессонова С.С., Недопако Д.П. Скіфський одностезовий меч з околиць Мотронинського городища // Археологія. — 2013. — № 1. — С. 113—121.

Бородовский А.П., Зубова А.В., Поздняков Д.В., Табаров А.В., Черемисин Д.В. Археология насилия. — Новосибирск, 2010.

Бруяко И.В. Одностезовое оружие степной Скифии // Проблемы історії та археології давнього населення Української РСР. — К., 1989. — С. 29—30.

Бруяко И.В. Предметы вооружения из Никония // Археологические памятники степей Поднепровья и Подунавья. — К., 1989а. — С. 65—70.

Бруяко И.В. Ранние кочевники в Европе X—V вв. до н. э. — Кишинев, 2005.

Бужилова А.П. Homo Sapiens. История болезни. — М., 2005.

Ворошилов А.В. Вооружение населения Лесостепного Подонья в скифское время (акинаки, копья, дротики). Автореф. дисс. ... канд. истор. наук. — Воронеж, 2007.

Горелик М.В. Оружие Древнего Востока. — М., 1993.

Граков Б.Н. Скифские погребения на Никопольском курганном некрополе // МИА. — 1962. — 115. — С. 56—113.

Гребенников Ю.С. Курганы скифской знати в Поингулье // Древнейшие скотоводы юга степей Украины. — К., 1987. — С. 148—158.

Гребенников Ю.С., Недопако Д.П. Скифский меч с Нижнего Побужья // Вооружение скифов и сарматов. — К., 1984. — С. 126—128.

Гречко Д.С., Шелехань О.В. Гришковский могильник скифов на Харьковщине. — К., 2012.

- Григорьев В.П. Захоронение тяжеловооруженного скифского воина у с. Гладковщина // Древности скифов. — К., 1994. — С. 63—79.
- Грицик Е.В. Находки предметов вооружения на поселении Вышестеблиевская-11 // БЧ. — 2004. — С. 104—108.
- Гуляев В.И. «Парадные» мечи IV—V вв. до н. э. из курганов Скифии // Археологические памятники Восточной Европы. — 2009. — 13. — С. 147—151.
- Данилко Н.М., Куприй С.А. Погребение воина-дружинника у с. Мирное // Музейні читання. — К., 2006. — С. 119—124.
- Димитров Д.П. Севтополь — фракийский город близ с. Копринка Казанлыкского района // СА. — 1957. — № 4. — С. 199—216.
- Добровольская М.В. Боевые травмы в изучении антропологических материалов из среднедонских некрополей V—IV вв. до н. э. // Роль войны и военного дела в развитии древних и средневековых обществ. — М., 2012. — С. 32—34.
- Добровольський А. Кам'яні закладки в околицях Тавілжаного острова // АП. — 1949. — II. — С. 180—190.
- Евдокимов Г.Л. Отчет о работе Краснознаменной экспедиции // НА ІА НАНУ. — 1992/2.
- Желиговский В.А. Эволюция топора и находки на Метрострое // ИГАИМК. — 1936. — 132. — С. 138—148.
- Іллінська В.А. Курган Старша Могила — пам'ятка Скіфії // Археологія. — 1951. — V. — С. 196—212.
- Іллінська В.А. Из неопублікованих матеріалів скіфського часу в Лівобережному Лісостепу // Археологія. — 1968. — XXI. — С. 147—163.
- Колотухин В.А. Киммерийцы и скифы степного Крыма. — Симферополь, 2000.
- Копылов В.П. Мечи из погребений V в. до н. э. Елизаветовского курганного могильника // КСИА. — 1980. — 18. — С. 24—29.
- Копылов В.П. Население дельты Дона в V—IV вв. до н. э. // Скифы и сарматы в VII—III вв. до н. э. — М., 2000. — С. 157—167.
- Копылов В.П., Янгулов С.Ю. О времени появления скифских однолезвийных мечей // Киммерийцы и скифы. Тез. Всесоюз. семинара, посвящ. памяти А.И. Тереножкина. — Кировоград, 1987. — С. 80—82.
- Кубарев В.Д. Курганы Уландрыка. — Новосибирск, 1987.
- Лукияшко С.И. Мечи и кинжалы скифского времени Нижнего Дона // Война и военное дело в скифо-сарматском мире. — Ростов-на-Дону, 2014. — С. 237—256.
- Максименко В.Е. Савроматы и сарматы на Нижнем Дону. — Ростов-на-Дону, 1983.
- Марченко И.И. Сираки на Кубани. — Краснодар, 1996.
- Махортых С.В. Скифы на Северном Кавказе. — К., 1991.
- Махортых С.В. Хронология Перещепинского курганного могильника близ Бельска // Stratum plus. — 2012. — № 3. — С. 145—160.
- Медведев А.П., Ефимов К.Ю. Курган скифского времени у с. Абрамовка // Археология Среднего Дона в скифскую эпоху. — М., 2001. — С. 202—210.
- Медникова М.Б., Бужилова А.П. К вопросу о травматических повреждениях среди абашевского населения // РА. — 2002. — № 2. — С. 162—164.
- Мелюкова А.И. Вооружение скифов. — М., 1964 (САИ. — Д1-4).
- Мелюкова А.И. Скифия и фракийский мир. — М., 1979.
- Моруженко А.О. Скіфський курган Передерієва Могила // Археологія. — 1992. — № 4. — С. 61—64.
- Мурзин В.Ю. Скифская архаика Северного Причерноморья. — К., 1984.
- Мурзин В.Ю., Ролле Р., Херц В., Махортых С.В., Белозор В.П. Исследования Украинско-немецкой экспедиции в 1997 г. — К., 1998.
- Назаров В.В. О функциональных особенностях оружия «скифского типа» // Хозяйство и культура доклассовых и раннеклассовых обществ. — М., 1986. — С. 102—103.
- Ольховский В.С. Монументальная скульптура населения западной части евразийских степей эпохи раннего железа. — М., 2005.
- Перерва Е.В. Палеопатология поздних сарматов из могильника Есауловского Аксая // OPUS: Междисциплинарные исследования в археологии. — 2002. — 1/2. — С. 141—151.
- Петренко В.Г. Культура племен Правобережного Среднего Приднепровья в IV—III вв. до н. э. // МИА. — 1961. — 96. — С. 53—102.
- Редина Е.Ф. К вопросу о фрако-скифских культурных взаимоотношениях (скифское однолезвийное оружие) // Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья. — Запорожье, 1999. — С. 222—227.
- Рыкун М.П. О характере травматических повреждений мужского населения каменной культуры (по материалам могильника Новотроицкое I) // Итоги изучения скифской эпохи Алтая и сопредельных территорий. — Барнаул, 1999. — С. 151—154.

- Русяева А.С., Черненко Е.В. Новые находки оружия из Ольвии // Исследования по античной археологии Северного Причерноморья. — К., 1980. — С. 99—104.
- Русяева М.В. Інтерпретація зображень на золотій пластинці з Сахнівки // Археологія. — 1997. — № 1. — С. 46—56.
- Симоненко А.В. Сарматские мечи и кинжалы на территории Северного Причерноморья // Вооружение скифов и сарматов. — К., 1984. — С. 129—147.
- Синика В.С., Разумов С.Н., Тельнов Н.П. Курганы у с. Буторы. — Тирасполь, 2013.
- Скорий С.А. Скіфські довгі мечі // Археологія. — 1981. — № 36. — С. 19—25.
- Скорый С.А. Вооружение скифского типа в Средней Европе. Автореф. дисс. ... канд. истор. наук. — К., 1983.
- Скорий С.А., Хохоровски Я., Григор'єв В.П., Ридзевські Я. Центральна могила Великого Рижанівського кургану // Археологія. — 1999. — № 1. — С. 94—105.
- Соколовский Н.И. Боспорские мечи // МИА. — 1954. — № 33. — С. 123—169.
- Суничук Е.Ф. Скифский могильник Чауш в низовьях Дуная // Памятники древней истории Северо-Западного Причерноморья. — К., 1985. — С. 38—45.
- Суничук Е.Ф., Фокеев М.М. Скифский могильник Плавни I в низовьях Дуная // Ранний железный век Северо-Западного Причерноморья. — К., 1984. — С. 103—120.
- Топал Д.А. Финальная линия развития мечей классической Скифии. Соотношение мечей типов Чертомлык и Шульговка // Stratum plus. — 2014. — № 3. — С. 129—153.
- Худяков Ю.С. Основные понятия оружиеведения // Новое в археологии Сибири и Дальнего Востока. — Новосибирск, 1979. — С. 184—193.
- Черненко Е.В. О времени и месте появления тяжелой конницы в степях Евразии // Проблемы скифо-сарматской археологии. — М., 1971. — С. 35—38 (МИА. — 177).
- Черненко Е.В. Курганы воинов-дружинников Скифии // Киммерийцы и скифы. — Мелитополь, 1992. — С. 101—102.
- Черненко Е.В., Бунятян Е.П. Курганная группа Широкое-II // Курганы южной Херсонщины. — К., 1977. — С. 45—93.
- Шапошникова О.Г., Ребедаило Г.П. Курганная группа у с. Новорозановки // Древности Поингуля. — К., 1977. — С. 66—76.
- Шелехань О.В. До питання про форму перехрестя клинкової зброї скіфського часу // Археологія. — 2013. — № 4. — С. 41—54.
- Шрамко И.Б. Исследование мечей из коллекции Полтавского краеведческого музея // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею. — Полтава, 1991. — Ч. 2. — С. 70—72.
- Ginters W. Das Schwert der Scythen und Sarmaten in Südrussland. — Berlin, 1928.
- Kontny B. Próba odtworzenia technik walki mieczem w młodszym okresie przedrzymskim. Wpływ formy broni na jej zastosowanie // Światowit. — 1988. — XLI. — S. 388—406.
- Skory S., Chochorowski J. About one group of parade swords of Scythian Age // Extras din Istros. — 2010. — XV. — P. 267—281.
- Snodgrass A. Early Greek armour and weapons. — Edinburgh, 1964.
- Vasiliev V. Scitii agatirsi pe teritoriul României. — Cluj-Napoca, 1980.

Надійшла 17.06.2014

А.В. Шелехань

ОДНОЛЕЗВИЙНИЙ МЕЧ ИЗ КУРГАНА У с. МИРНОЕ НА ХЕРСОНЩИНЕ

Проанализирован уникальный однолезвийный меч, выявленный в скифском погребении 2 кургана 2 у с. Мирное Херсонской обл. Для определения его места в системе вооружения предложена типология однолезвийного оружия из скифских памятников. Однолезвийные клинки рассматриваются отдельно от двулезвийных как равнозначный класс. По форме клинка они перекрестно поделены на два подкласса, а по характерным чертам рукояти — на два типа.

К первому типу (к которому принадлежит меч из Мирного) отнесены однолезвийные мечи, в которых заметно северобалканское влияние. Ко второму типу принадлежат так наз. гибридные однолезвийные экземпляры с типично скифской рукоятью, ведущие происхождение от архаических гибридных форм карпатского бассейна.

Меч из Мирного датирован второй четвертью V в. до н. э. Таким образом, он является одним из первых подобных изделий, известных на территории Скифии. Возможно, такие мечи распространились вследствие столкновений скифов с фракийцами после скифо-персидской войны. Эти события отражены в сообщении Геродота о гибели скифского вождя Ариапифа.

Судя по набору вооружения, обладатель этого меча, скорее всего, был конным воином-дружинником. Его погребение стоит в одном ряду с такими известными захоронениями тяжеловооруженных всадников V в. до н. э. как курган 2 Гладковщина и погребение 1 в кургане Новорозановка.

Исходя из технических особенностей, меч из Мирного предназначался, главным образом, для конного боя — для рубки противника. На это указывают значительный размер клинка, а также центр его тяжести, смещенный к острию. Однако эти нюансы требовали, по-видимому, некоторых навыков в обращении, что определило относительно незначительное распространение такого вооружения в скифской среде. К этому прибавим, что для борьбы с противником, облаченным в чешуйчатый доспех, больше подходил классический обоюдоострый меч.

O.V. Shelekhan

SINGLE-BLADE SWORD FROM BARROW NEAR MYRNE IN KHERSON REGION

Analyzed is a unique single-blade sword found in the Scythian burial 2 of the barrow 2 near Myrne village in Kherson Oblast. To determine its place in system of armament the author proposes a typology of single-blade arms from the Scythian sites. Single-edged blades are discussed apart from double-edged ones as an equivalent class. They are cross-divided into two sub-classes by the blade shape and into two types by the peculiar features of handles.

The first type (a sword from Myrne belongs to it) includes single-blade swords with a remarkable North Balkan influence. The second type includes so-called hybrid single-blade samples with typical Scythian handle originating from archaic hybrid forms of the Carpathian basin.

A sword from Myrne is dated by the second quarter of the 5th c. BC. Conclusively, it is one of the first similar products known on the territory of Scythia. Perhaps such swords were spread as a result of conflicts between the Scythians and the Thracians after the Scythian-Persian War. These events are reflected in Herodotus' information about the death of Scythian leader Ariapeithes.

Judging from a set of armament, this sword's owner was apparently riding warrior-retainer. His burial is in one line with such famous 5th c. graves of heavy warriors as barrow 2 Hladkivshchyna and burial 1 in barrow Novorozanivka.

Coming from technological peculiarities, a sword from Myrne was destined mainly for riding battles: for felling the enemy. This is indicated by a significant blade size, and also by the fact that its centre of gravity is displaced to the edge. However, such peculiarities apparently demanded certain skills in usage determining relatively insignificant spread of this equipment in Scythian milieu. It should be added, that a classic double-blade sword was more effective in the battle with enemy clothed in scale armour.

Ю.В. Болтрик

СОЛЯНІ ПРОМИСЛИ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я В СКІФСЬКИЙ ЧАС

На розлозі історично-археологічному тлі розглядається значення солі для давніх суспільств. Наголошується інтерес номадів до місць видобутку солі та особливо її транспортування. На підставі знахідок архайчних кинджалів, вістер стріл та інших речей, а також слідів давніх доріг робиться висновок про контроль скіфів над приморськими місцями видобутку солі та торговельними шляхами.

К л ю ч о в і с л о в а: скіфи, сіль, солеварня, кинджал, стріли, казан, шлях, вододіл, городище, поселення.

Salsa pit omnia (Сіль — коріння всього)
(Латинське прислів'я)

Старовинна приказка віддзеркалює те надзвичайне значення, яке сіль мала в давнину. Сіль (NaCl — хімічна сполука з натрію та хлору) — єдиний мінерал, який людина вживає в їжу впродовж тисячоліть. Здатність солі зберігати їжу стала фундаментом цивілізації. З давніх да-

вен сіль була основним консервантом ключових харчових продуктів (м'яса¹, риби, сирів). Цей мінерал усунув залежність людини від сезонної наявності харчів і уможливив подорожі на значні відстані. Сіль — це й поліфункціональні ліки для людей і свійської худоби.

¹ *Schlachte nicht mehr, als du einsalzen kannst* (Не забивай худоби більше, ніж можеш засолити) — приказка німецьких селян (Шмидель 1985, с. 46).

© Ю.В. БОЛТРИК, 2014